

УДК 351.82:314.18

Шевцова О. О.

ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РІВНЯ УРБАНАЗАЦІЇ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Важка промисловість є провідною галуззю комплексу народного господарства України, традиційно забезпечуючи валовий національний продукт. Саме промислова галузь завжди була основою економічної стабільності і потужності держави. Однак у зв'язку зі світовою фінансово-економічною кризою промислові галузі значно постраждали. Скоротилося виробництво, в кілька разів впали ціни на продукцію.

Минуле століття принесло в наукове середовище розуміння того, що регіональна політика не повинна базуватися тільки на індустріалізації.

Усі регіональні ресурси, які були притаманні старопромисловим територіям, наразі майже вичерпані і вони є невідновними. Нове тисячоліття принесло нові знання, інформація, новітні технології. Успіх розвитку будь-якого регіону визначається тим, які перспективи його розвитку в майбутньому і як на сьогоднішній момент реалізовані можливості регіону в частині формування привабливості та ефективного використання обмежених ресурсів території. Вже сьогодні стає очевидним, що старопромислові регіони потребують модернізації та нових поглядів на принципи подальшого розвитку з урахуванням усіх новітніх інноваційних напрямків економічного розвитку.

Одна з головних проблем старопромислових регіонів України це великі темпи росту урбанізації. Велика кількість наявної промисловості у старопромислових регіонах, ще у період розвитку індустріалізації, привертала до себе велику кількість людей. Ці території пропонували людям кращі умови життя та достатню кількість робочих місць. Саме тому урбанізаційні процеси на старопромислових територіях спостерігалися раніше за інших територій України де була більш розвинута аграрна економіка. Старопромислові регіони України сформовані як великі урбанізовані анклавів, що дозволяє їх досліджувати з позицій урборекреації.

Старопромислове місто – це територія, на якій історично склалася концентрація індустріальних галузей, що визначило економічну, соціальну та просторову структуру міста, не відповідну нових умов і вимог [1]. Ці території характеризуються надмірною концентрацією підприємств важкої індустрії та складним екологічним станом [2], низьким рівнем життя населення, застарілою технологічною базою, недостатнім ринковим позиціонуванням, дефіцитом кадрів [3]. Такі умови призводять до поступової деградації виробництва, високого зносу основних виробничих фондів (до 70 %) та особливо негативного впливу на стан довкілля [4]. На старопромислових територіях України спостерігаються процеси які у науково-практичній літературі отримали назву – урбанізація.

Тому, саме старопромислові території найбільше потребують детального вивчення та виявлення рівня урбанізованості.

Мета статті полягає у доведенні необхідності розмежування дослідження урбанізованості території на економічний та географічний напрямки. Визначити показники економічного рівня урбанізації території. На основі статистичних даних провести дослідження економічних ознак урбанізації. Провести розмежування регіонів України за розрахованими індексами.

Проблемі вивчення урбанізованості старопромислових регіонів України присвячено праці ряду вчених, серед яких: Стародубровская И. В., Косинцев А. П., Романова В. А., Лаппо Г. М. Застаєцький Т. В., Лавров С. Б., Милонов В. С., Пивоваров Ю. Л. Константинов О. А., Листенгурт Ф. М.

Поняття урбанізація є складним та багатогранним, про що свідчить відсутність єдиного підходу щодо його формулювання.

Урбанізація – складний процес, отже і показник характеризує це явище повинен бути складним. У цьому узагальненому показнику повинні знайти відображення такі важливі характеристики рівня урбанізації, як ступінь розвитку великих міст, а так само співвідношення міст різних розмірів, поширення міського способу життя і т. д. [5].

Термін урбанізація означає процес в той час як урбанізованість показник рівня досягнутого в ході цього процесу, тобто можна сказати, що урбанізація – це процес, а урбанізованість – результат. Високі темпи урбанізації звичайні при низькій урбанізованості. З іншого боку при високій урбанізованості (тобто достатньому насиченні країни містами) урбанізація як правило сповільнюється або зовсім припиняється.

Для визначення рівня урбанізації території варто виокремити показники які будуть характеризувати рівень урбанізації. Урбанізація відбувається на основі двох об'єктивних, взаємно спрямованих соціально-економічних процесів, які визначають основні показники урбанізації. Першим напрямком є географічна етимологія урбанізації, так звана геоурбанізація. Другий напрямком економічний. В данні роботі пропонуємо детальніше розглянути економічний рівень урбанізованості території.

Для характеристики географічних та економічних сторін урбанізації можуть використовуватися статистичні дані про розвиток міст. Це показники рівня життя населення. Динаміка рівня життя населення є найбільш містким показником довгострокової ефективності соціально-економічної політики, яка здійснюється в державі. Саме зважаючи на це її моніторингу приділяється першорядна увага в основних міжнародних рейтингах.

Для обчислення економічного рівня урбанізації території пропонується методика, яка використовує п'ять показників, які найбільш точно характеризують рівень урбанізації на досліджуємих територіях. Система показників, що характеризує економічні сторони урбанізації, є більш складною за своєю структурою, окрім первинних показників, вона містить також складні індекси та зведенні показники. Перший показник це індекс зайнятості населення за регіонами України. Для обчислення індексу зайнятості використовуємо формулу 1:

$$I_{зайнятості} = \frac{Q_p}{Q_p + Q_б}, \quad (1)$$

де Q_p – зайняте населення у віці 15–70 років; $Q_б$ – безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15–70 років.

Розрахунки та динаміка зміни індексу зайнятості по регіонах України представлена на рис. 1.

Загалом по Україні середньомісячна чисельність економічно активного населення віком 15–70 років на кінець 2013 р., порівняно з відповідним періодом 2012 р., збільшилася з 20 084,5 тис. осіб до 20 404,1 тис. осіб. Найбільша чисельність економічно активного населення віком 15–70 років у Донецькій області (1 968,1 тис. осіб), Харківській (1 282,8 тис. осіб) та Дніпропетровська (1 531 тис. осіб).

Чисельність безробітних в середньому за I квартал 2013 року зменшилася на 179,4 тис. осіб і становила 1,755 млн. осіб.

До основних причин виникнення безробіття належать: постійний науково-технічний прогрес, який впливає на вивільнення робочої сили; обмеженість попиту на товари і послуги, що спричиняє згортання виробництва; нерівномірність розвитку продуктивних сил в національному господарстві, що зумовлює низький рівень залучення трудових ресурсів до виробничого процесу, тощо.

Загалом по Україні найбільший темп збільшення чисельності безробітних починаючи з кінця 2012 року до кінця 2013 року спостерігається у Донецькій області (збільшилось на 31,7 тис. осіб), Луганській (збільшилось на 23,8 тис. осіб) та Харківській (збільшилось на 24 тис. осіб).

Але спостерігається и темпи зменшення чисельності безробітних. Наприклад у Львівській області на 13,7 тис. осіб скоротилася чисельність безробітних.

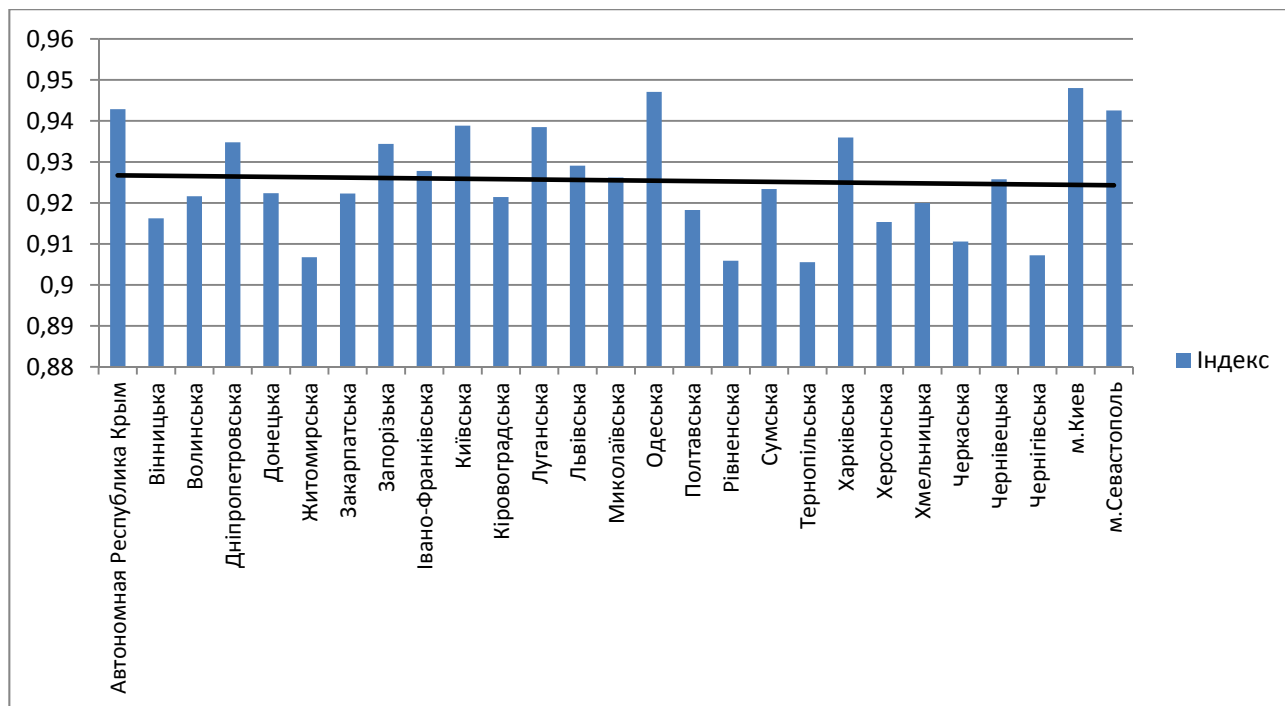


Рис. 1. Індекс зайнятості населення України

*Міста Київ та Севастополь виділені як окремі регіони

Ситуація на ринку праці Києва у 2013 році характеризується найвищим в державі рівнем зайнятості населення, який має тенденцію до зростання. Так у столиці показник зайнятості складає – 64,5 %, а в Україні – 60,2 %.

Крім того, за методологією Міжнародної організації праці (МОП) визначено, що у Києві найнижчий серед регіонів країни рівень безробіття, який поступово зменшується. Столичний показник безробіття – 5,4 %, а в Україні – 7,5 %.

Наступний показник характеризуючий економічний рівень урбанізації це Індекс експлуатації житла. Джерелом інформації є державне статистичне спостереження [6].

Забезпечення житлом є першочерговою потребою населення, яка задовольняється шляхом побудови нових житлових приміщень. В нашій країні існують 2 основні види будівництва житла, серед яких приватна забудова та будівництво багатоквартирних будинків, яке здійснюється забудовниками.

Для повної оцінки стану житла за регіонами необхідно розрахувати індекс експлуатації житла. Для обчислення якого використовується формула (2):

$$I_{\text{екс.житла}} = \frac{S_e}{S_3}, \quad (2)$$

де S_e – прийнято в експлуатацію загальної площі житла за 2013 р; S_3 – весь житловий фонд країни.

Динаміка зміни індексу запропонована на рис. 2.

На одного українця припадає вдвічі менше житла, ніж на середньостатистичного жителя Європи. Про це свідчать дані моніторингового звіту Мінрегіону щодо Генеральної схеми планування території України, передає УНН.

Так, за даними Мінрегіону, забезпеченість житлом в середньому на одного жителя по Україні в минулому році склала 23,7 кв. м. У міських поселеннях цей показник склав 22,1 кв. м, у сільській місцевості – 27,2 кв. м.

За 2013 р. в Україні прийнято в експлуатацію 11 217,2 тис. м² загальної площі житла. Значну частину (60,5 %) загального обсягу житла прийнято в експлуатацію в одноквартирних будинках, 38,9 % – у будинках із двома й більше квартирами та 0,6 % – у гуртожитках [6].

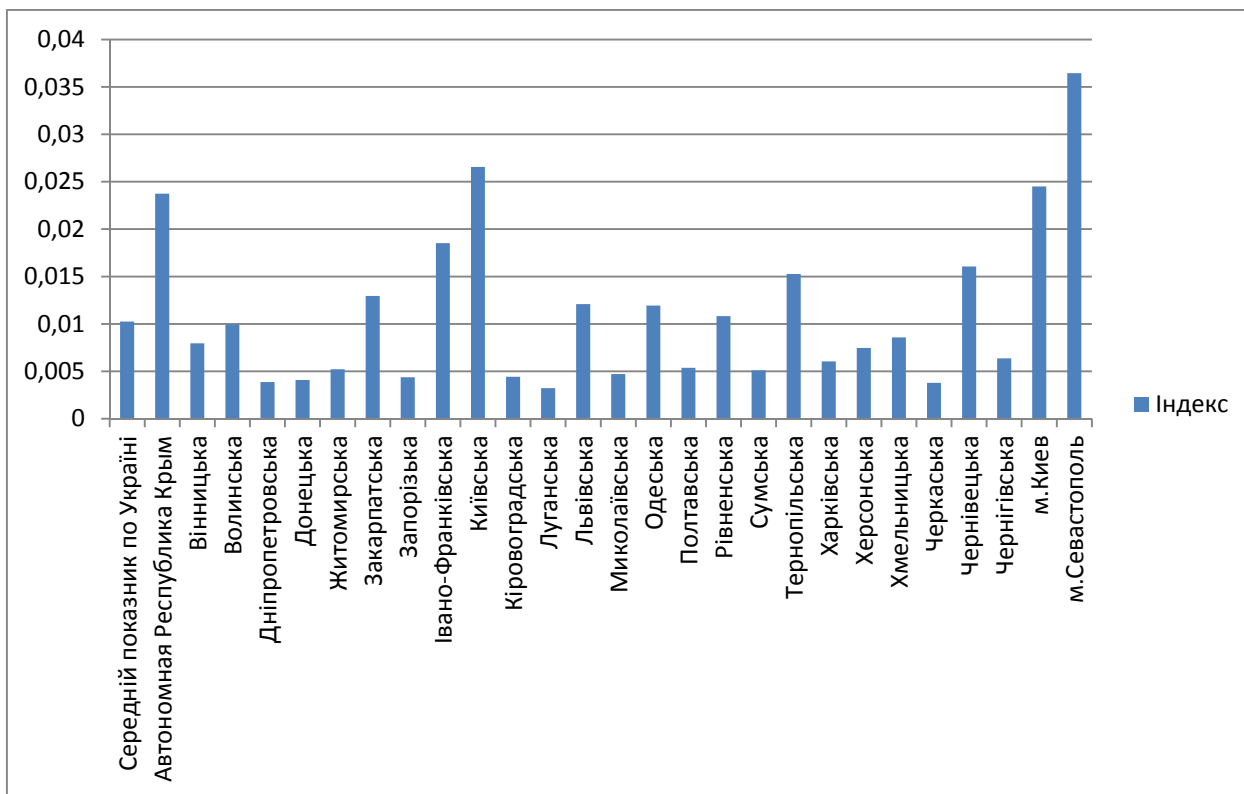


Рис. 2. Індекс експлуатації житла по регіонах України
*Міста Київ та Севастополь виділені як окремі регіони

Найбільших результатів досягнуто у місті Києві (1509,0 тис. м кв загальної площі житла) та Київській області (1 514,7 тис. м кв.), де прийнято в експлуатацію 26,9 % від загального обсягу, а також 25,9 % – в Автономній Республіці Крим (963,4 тис. м кв. загальної площі житла), Львівській (675,1 тис. м кв), Одеській (637,3 тис. м кв) та Івано-Франківській (631,2 тис. м кв) областях.

Найменше збудовано житла в 2013 р. у Кіровоградській обл. (109,3 тис. м.), Миколаївській обл. (122,1 тис. м.) та Черкаській обл. (129,7 тис. м.).

Загальна площа прийнятого в експлуатацію житла у 2013 р., порівняно з 2012 р. збільшилась на 4,4 %, при цьому без урахування площі, прийнятої відповідно до порядків, – на 20,0 %.

Загальна площа прийнятого в експлуатацію житла у міських поселеннях становила 7 672,5 тис. м², у сільській місцевості – 3 544,7 тис. м². Динаміка зміни з 2009 року наведена на рис. 3.

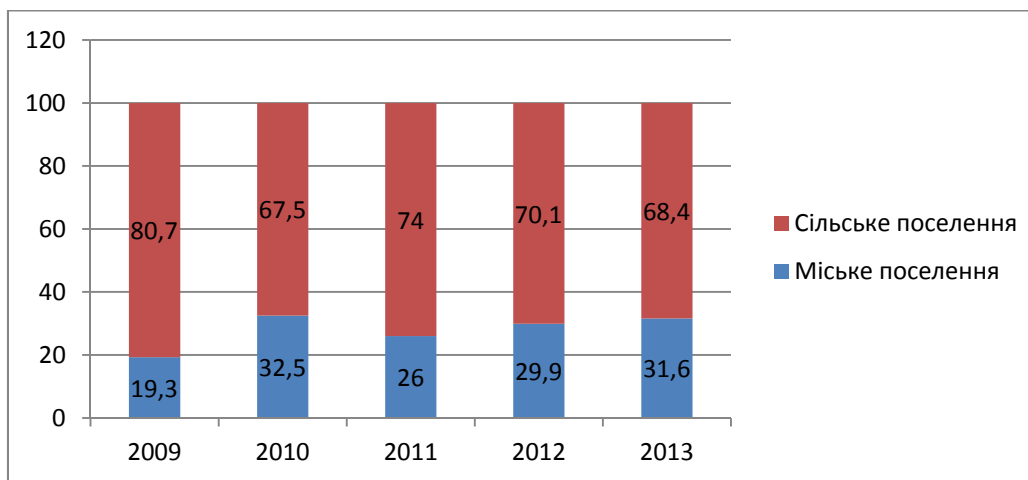


Рис. 3. Структура прийнятої в експлуатацію загальної площі житла за місцем будівництва (відсотків до загального обсягу)

За рахунок коштів державного бюджету за 2013 р. прийнято в експлуатацію 49,8 тис. м² загальної площі житла (0,4 % від загального обсягу), що на 27,2 % менше рівня попереднього року.

Із загальної площі прийнятого в експлуатацію житла 10 698,7 тис. м² становила площа квартир, 518,5 тис. м² – площа гуртожитків і приріст площі існуючих квартир за рахунок реконструкції.

Індекс забезпеченості – черговий показник який характеризує економічну сторону темпів урбанізації. Індекс характеризує відношення щомісячних витрат населення до їх доходів, а саме до середньої заробітної плати за регіоном який досліджується. Формула розрахунків наводиться (3):

$$I_{\text{забезпеченості}} = 1 - \frac{\sum(Q_i P_i)}{C_3/n_i}, \quad (3)$$

Де $\sum(Q_i P_i)$ – прожитковий мінімум в Україні; C_3/n_i – середня заробітна плата досліджуемого регіону України.

Вартість проживання є вартість підтримки певного рівня життя. Зміни у вартості життя протягом довгого часу, часто вимірюється дією індексу вартості життя. Вартість проживання також використовуються для порівняння витрат на утримання певного рівня життя в різних географічних районах. Відмінності у вартості життя між локальними регіонами можна також виміряти з точки зору купівельної ціни паритету.

Прожитковий мінімум – це оцінка споживчого кошика на підставі її вартості. Споживчий кошик включає в себе мінімально – необхідні набори продуктів, а саме: продукти харчування; непродовольчі товари та послуги, які необхідні для збереження здоров'я людини і забезпечення його мінімально – необхідної життєдіяльності [7]. Основні положення, що визначають порядок формування споживчого кошика і використання прожиткового мінімуму, встановлені Законом України «Про прожитковий мінімум» № 966-XIV від 15.07.1999.

Уряд України запропонував в розрахунку на 2014 рік скорегував прожитковий мінімум в 2014 р. в бік збільшення. Про це говорять цифри, які є в законі про державній бюджет на 2014 рік. Таким чином, згідно закону про держбюджет на 2014 рік за вказаними показниками, прожитковий мінімум збільшився на 6,8 %. На 2014 рік загальний показник дорівнює 1 176 грн. [7].

Розрахунки Індексу забезпеченості представлені на рис. 4.

Середня зарплата в Україні в лютому порівняно із січнем збільшилася на 41 грн. – до 3 189 грн. Середня заробітна плата за регіонами України значно відрізняється та постійно змінюється. На лютий 2014 року найнижчий рівень заробітної плати за регіонами спостерігається у Тернопільській (2 266 грн.), Чернівецька (2 345 грн.), Херсонській (2 363 грн.).

Найбільшою середньою заробітною платою відрізнялась Київська (3242 грн.) області. Найбільший показник серед усіх є у міста Києва (4 977 грн.).

Найвища середня заробітна плата зафіксована у працівників авіаційної галузі – в середньому 9 тис. 814 грн. на одного працівника. На другому місці йдуть фінансисти і страхові агенти – 6 тис. 694 грн. Працівники інформаційної і телекомунікаційної галузей отримують у середньому 4 тис. 863 грн. У транспортників середня зарплата 3 тис. 778 грн., у технарів – 4 тис. 952 грн.

Найнижча оплата праці працівників пошти – лише 2 тис. 012 грн., у медиків – 2 тис. 706 грн., у сільському господарстві – 2 тис. 520 грн.

Ще один показник який характеризує економічну складову урбанізації це індекс ВРП.

На регіональному рівні узагальнюючим показником, який характеризує рівень розвитку економіки регіону є валовий регіональний продукт (ВРП).

В основу визначення цього показника покладено виробничий метод. ВРП регіону складається із суми валових доданих вартостей (ВДВ) усіх видів економічної діяльності, скоригований на величину непрямо вимірюваних послуг фінансового посередництва та податків за виключенням субсидій на продукти.

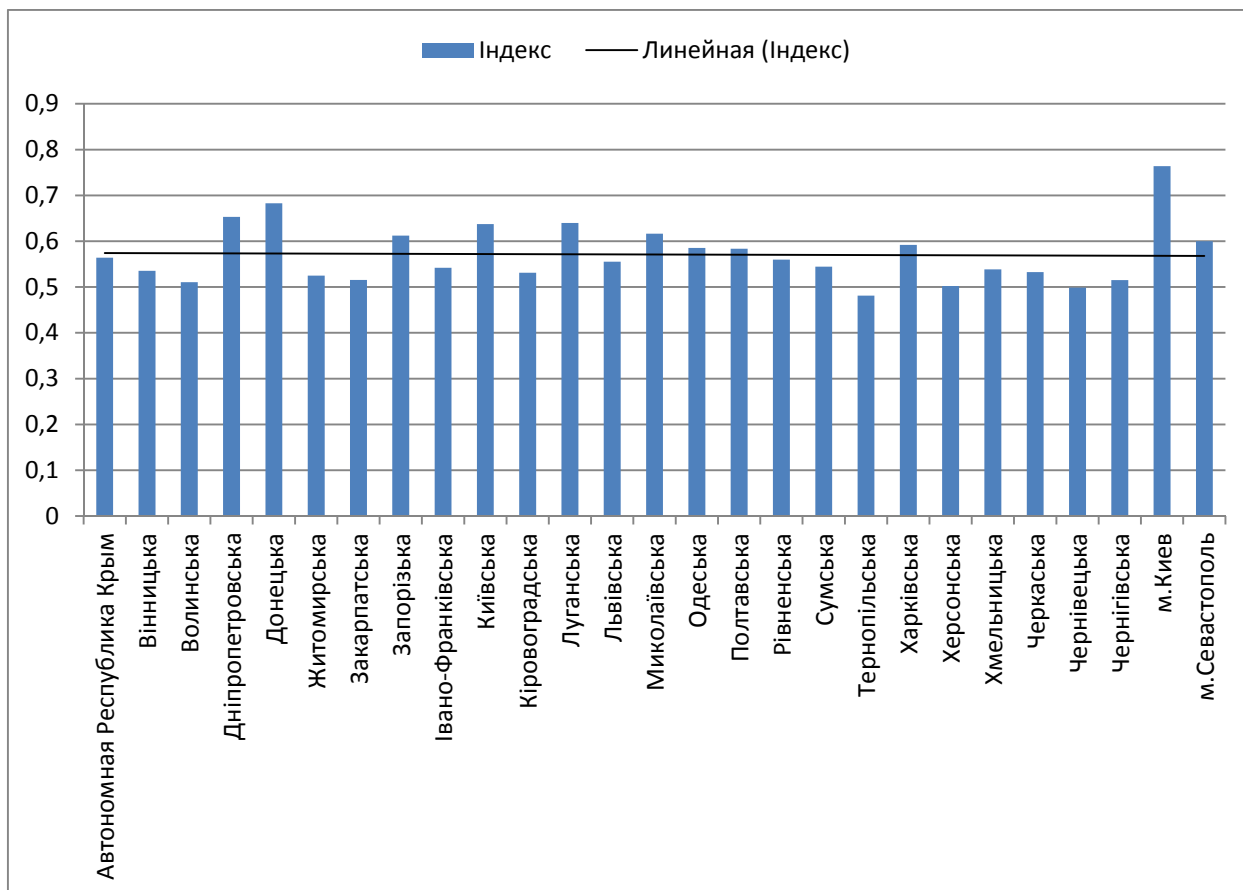


Рис. 4. Індекс забезпеченості

*Міста Київ та Севастополь виділені як окремі регіони

Валова додана вартість відображає додатково створену вартість у процесі виробництва і визначається як різниця між вартістю вироблених (випуск) і вартістю повністю використаних у процесі виробництва (проміжне споживання) товарів і послуг.

Індекс валового регіонального продукту України визначається за формулою (4).

$$I_{ВРП} = \frac{X_i - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}, \quad (4)$$

Де X_i – показник валового регіонального продукту регіону який досліджується; X_{\max} – максимальний показник валового регіонального продукту серед усіх регіонів України за вивчає мий період; X_{\min} – мінімальний показник валового регіонального продукту серед усіх регіонів України за вивчає мий період.

Найбільш низький показник валового регіонального продукту у розрахунку одну людину (грн.) у Чернівецької області (14 529 тис. грн.). Це число необхідно взяти за основу X_{\min} , як мінімальний показник.

Для розрахунку X_{\max} , як максимального показника, необхідно застосувати найбільш високий показник валового регіонального продукту у розрахунку одну людину (грн.), який присутній місту Київ (97 429 тис. грн.).

Підсумки розрахунків індексу валового регіонального продукту наведені на рис. 5.

У підсумках розрахунків можна побачити, що найбільш низький рівень індексу є у Тернопільській (0,0255), Закарпатській (0,0308), Херсонській (0,0407) та Рівненській (0,0522) областей.

Найбільші показники у Дніпропетровській (0,3633), Київській (0,3130), Донецькій (0,2940), Полтавській (0,2882) та Запорізькій (0,1945) областях.

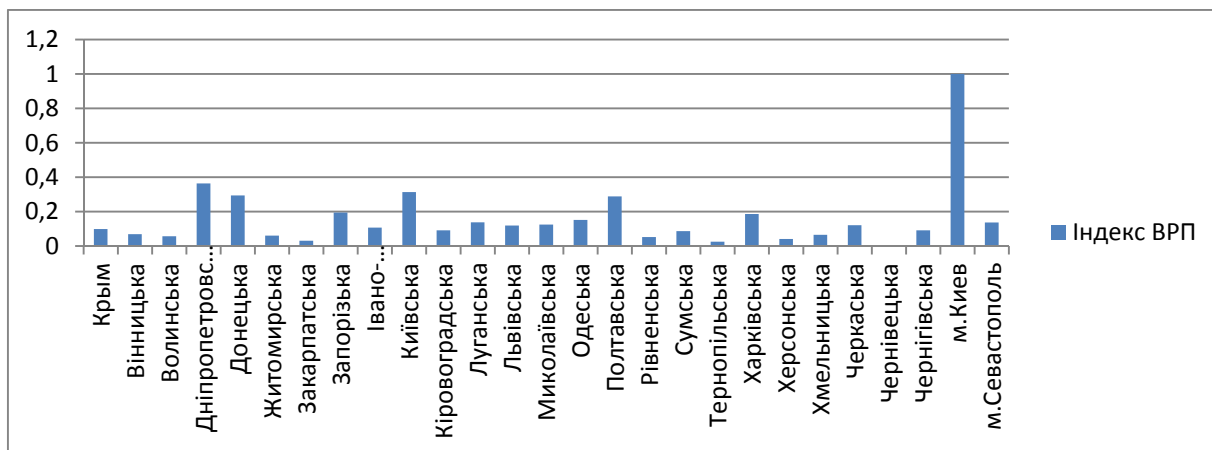


Рис. 5. Індекс валового регіонального продукту України
*Міста Київ та Севастополь виділені як окремі регіони

Розбіжність між регіонами достатньо висока. Можна побачити, що найбільший показник у шість з половиною разів перевищує найнижчий. Це свідчить про те, що розвиток усіх регіонів України є сильно нерівномірний.

Охорона здоров'я та соціальний захист населення є останнім головним показником визначення рівня урбанізованості території. У розрізі характеристики цього показника головним аспектом є забезпеченість населення лікарями усіх категорій.

У загальну кількість лікарів включено всіх лікарів з вищою медичною освітою на кінець року, які зайняті в лікувальних, санаторно-курортних, санітарних закладах, закладах соціального захисту, освіти, науково-дослідних інститутах, закладах, що здійснюють підготовку кадрів, в апараті управління закладами охорони здоров'я тощо.

Для визначення рівня охорони здоров'я населення за регіонами України, окремо, необхідно розрахувати індекс за формулою (5):

$$I_{Oz} = \frac{\Delta_{mi}}{\Delta_i}, \tag{5}$$

де Δ_{mi} – чисельність лікарів усіх спеціальностей регіону який досліджується; Δ_i – загальна чисельність населення регіону який досліджується.

Підсумки розрахунків індексу охорони здоров'я населення за регіонами України наведені на рис. 6.

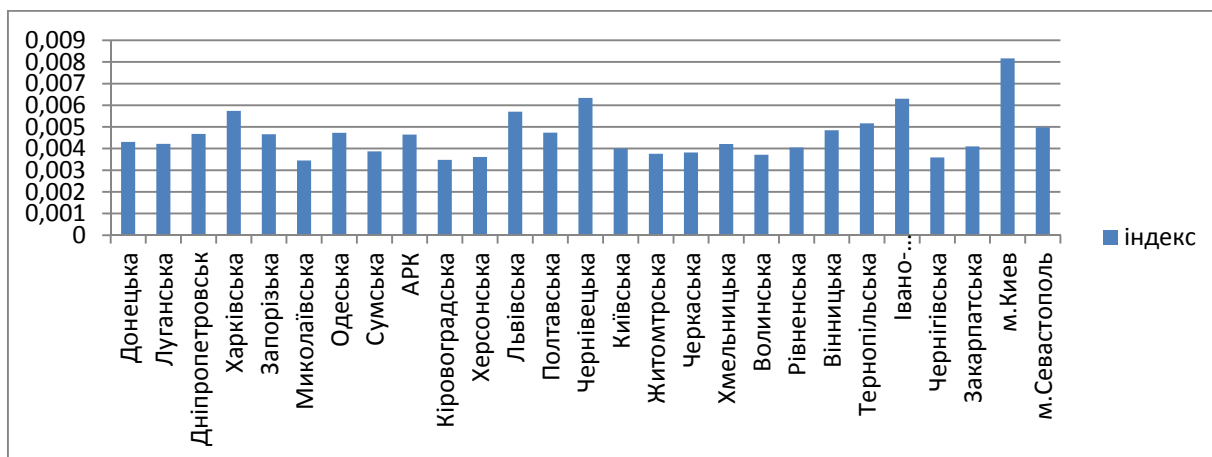


Рис. 6. Індекс охорони здоров'я населення за регіонами України
*Міста Київ та Севастополь виділені як окремі регіони

Індекс середнього показника по Україні дорівнює 0,004803. Таким чином можливо визначити регіони які перевищують середній показник, та які є нижчими за нього. До регіонів лідерів відносяться м. Київ (0,008166), Чернівецька (0,006337), Івано-Франківська (0,006299), Харківська (0,005739), Тернопільська (0,005167) та м. Севастополь (0,004977). До регіонів з низьким рівнем охорони здоров'я відносяться Миколаївська (0,003451), Кіровоградська (0,003477), Чернігівська (0,003592), Херсонська (0,003615), Житомирська (0,003757) та Сумська (0,003872) області.

Регіони які показували лідируючі показники за попередніми розрахунками індексів також опинилися за межею середнього індексу по території України. Наприклад Донецька (0,004307), Дніпропетровська (0,004678), Луганська (0,004220) та Запорізька (0,004658), лише Харківська (0,005739), область та м. Київ (0,008166), зберегли лідируючі показники та по цьому індексу. Але Харківська область не показала найвищий результат на відміну від постійного лідера всіх показників індексів м. Києва.

Усі вищенаведені показники є складовою частиною індексу економічної сторони урбанізації. Який можна визначити за формулою (6).

$$I_e = \frac{I_{занятості} + I_{стану\ життя} + I_{забезпеченості} + I_{ВРП} + I_{Оз}}{5}, \quad (6)$$

Середній індекс та його відмінності за регіонами України представлений на рис. 7.

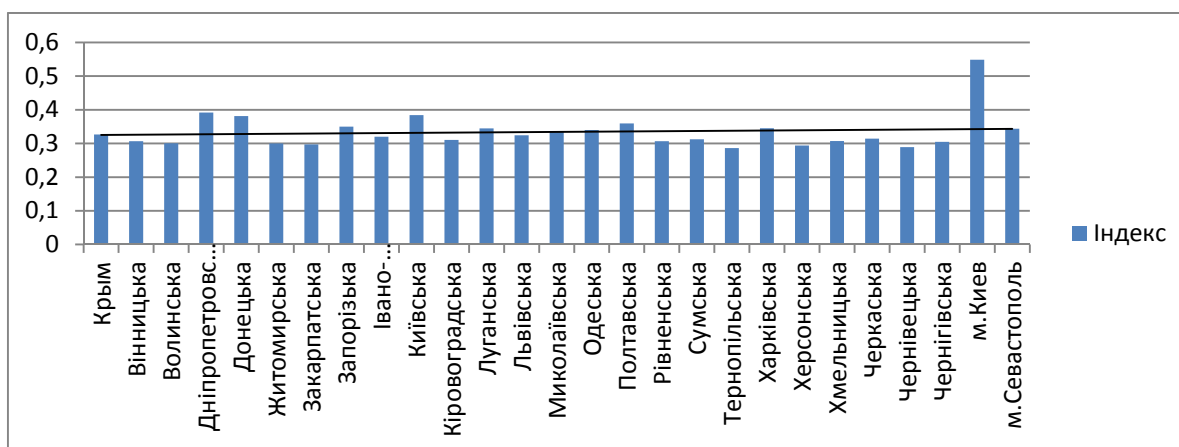


Рис. 7. Індекс економічної сторони урбанізації

Аналізуючи Рисунок можна побачити регіони лідери та регіони аутсайтери. Більш детальне розмежування регіонів України за індексом економічних причин урбанізації представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Розмежування регіонів України за індексом економічних причин урбанізації

I група Регіони лідери	II група Вище середнього	III група Нижче середнього	IV група Регіони аутсайтери
1	2	3	4
- м. Київ (0,548877);	- Луганська область (0,344727);	- Сумська область (0,312699);	- Житомирська область (0,300231);
- Дніпропетров- ська область (0,391932);	- м. Севастополь (0,343992);	- Кіровоградська область (0,310348);	- Закарпатська область (0,297132);

Продовження табл. 1

- Київська область (0,384086);	- Одеська область (0,340096);	- Хмельницька область (0,30725);	- Херсонська область (0,293911);
- Донецька область (0,381519);	- Миколаївська область (0,335026);	- Вінницька область (0,306691);	- Чернівецька область (0,289333);
- Полтавська область (0,359408);	- Крим (0,326695);	- Рівненська область (0,306549);	- Тернопільська область (0,2865).
- Запорізька область (0,350021);	- Львівська область (0,324206);	- Волинська область (0,300526);	
- Харківська область (0,345163).	- Івано-Франківська область (0,320249);	- Чернігівська область (0,304707).	
	- Черкаська область (0,314351).		

Кожен з розрахованих індексів має різний вплив на кінцевий показник визначення рівня урбанізації регіону. Кожен з показників географічного та економічного рівня урбанізації по різному діє на стан рівня урбанізації. Тому є доцільним розрахувати конкретний вплив кожного показника. Ці аспекти потребують подальшого дослідження.

ВИНОВКИ

Таким чином, можна зробити висновок, що для розробки програм урбанізаційного розвитку старопромислових регіонів України в першу чергу необхідно обчислити рівень індексу урбанізації кожного регіону країни окремо. Так як індекс урбанізації складний по своїй місткості його необхідно розділити на два напрямки, а саме географічний напрям урбанізації та економічний напрям урбанізації території. Для обчислення напрямків урбанізації були використані показники державного комітету статистики.

За допомогою проведеного дослідження можна зробити висновок, що до територій з найбільшим рівнем урбанізації відносяться Дніпропетровська, Київська, Донецька, Полтавська, Запорізька, Харківська області та місто Київ. Найменший рівень урбанізації Житомирській, Закарпатській, Херсонській, Чернівецькій та Тернопільській області України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Стратегия развития старопромышленных городов: международный опыт и перспективы в России / И. Стародубровская [и др.] – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2011. – 248 с.
2. Постанова КМУ «Про схвалення Державної програми розвитку промисловості на 2003–2011 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kmi.gov.ua/>.
3. Концепция стратегии социально-экономического развития регионов Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.minregion.ru/WorkItems/DocItem.aspx?PageID=148&DocID=136>.
4. Косинцев А. П. Реструктуризация промышленности старопромышленного региона посредством иностранных инвестиций: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / А. П. Косинцев. – Екатеринбург, 2000 – 275 с.
5. Лаппо Г. М. География городов / Г. М. Лаппо. – М. : Владос, 1997.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Про прожитковий мінімум Законом України від 15.07.1999 № 966 -XIV від// Відомості Верховної Ради України . – 2013. – № 3. – Ст. 23.